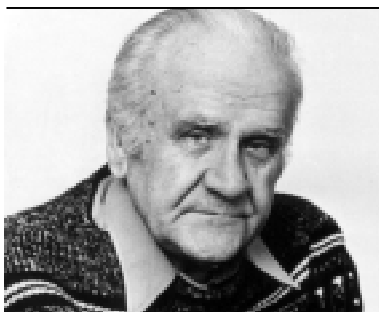

Янка Брыль

...Колькі маўчаньня ў самоце!..
І што ж я ўжо такое вымаўчу?..

Ляцела зязюля...

З сёлетніх запісаў

Пад раніцу разыйшлася мая арытмія, задыхаўся на падушцы, а да таго яшчэ і сон-паўсон такі, ці так маракаваньне вяла-цьмянае, што вось ажно ў пяці кніжках адразу хтосьці нябачны па-дурному хваліць мяне, не нахваліцца, і ад гэтага задышка мая — яшчэ большая. Ажно назусім прачнуўся.

111

Палатны сусед, колішні дырэктар заводу, пенсіянер, адслужыўшы ў пачатку 50-х армію ў Бабруйску, прыжыўся ў нас, разанскі дзяцюк, і ў мове, і ў гумары нашым прыязна разьбіраецца. Расказвае, як адна яго суседка па сьціплай дачы выйшла з лазенкі, а другая пытаецца: «Нешта ж ты, Ягораўна, хутка справілася там?» А ў адказ: «Я ж толькі галаву памыла, — колькі ж тое галавы!..»

111

І такі яшчэ гумар бальнічны, калі я выплыў на свой беражок.

Нейкая сьветлая, спакойная лянота. Столькі трэба ляжаць, столькі думаць. Ажно ўспомнілася пачутае яшчэ ад бацькі, гадоў пад восемдзiesiąт таму назад, такі жыдоўскі местачковы жарт:

Стары пытаецца ў сына падлетка:

— Што ты задумаўся, Зысалэ?

— Я думаю, татэ, куды ж гэта падзенуцца вераб'і, калі сінагога згарыць?..

І мы сьмяемся, тры супалатнікі, кожны на свой лад і размах забінтаваныя, сыны і ўнукі сваіх бацькоў і дзядоў. І нам ляжыцца, маўчыцца далей.

111

Максім Гарэцкі. Той зборнік, які ён склаў сам, як заповітнае, а выдаць не пасьпеў. «Мастацкай літаратуры» яго прапанавала талковая руплівіца Тэрэза Голуб, назваўшы кнігу «Прысадамі жыцьця».

Перачытаў спачатку апавяданьні. Удзячна думалася, што куды б яго лёс ні закінуў, ён адразу схопліваў усё належным чынам, з глыбінёй і дэталямі. І такі ж малады!.. Пасьля захацелася яшчэ і «Ціхую плынь» перачытаць. Ня менш *густа*, чым у Чорнага, і ня менш *нова* пры перачытаньні. А мова!? «...Быў вялікім музыкаю, граючы на скрыпцы з лучынак і са струнамі з нітак. *І даўлела яму, быў змысел і была радасьць*». Жывучасьць і даўгавечнасьць нашай мовы — біблейская.

Пасьля яшчэ ня вытрымаў (і час бальнічны, як на тое, і кніжак іншых не было), перачытаў «На імперыялістычнай вайне». З былой і новай цікавасьцю. Толькі пісаньне артылерыйскім тэлефаністам дзёньніка ўбачылася (не памятаю, ці так было ў мяне з гэтым і раней) літаратурным *прыёмам*, які выклікае сумненьне, што таксама роўна, грунтоўна можна было і потым, здалёк, у мірных умовах *пісаць*, як яно было, і ў баявой куламесе, амаль на хаду *зантоўваць* намёкамі, як адбываецца... І зноў жа падумалася, што для такога твору назва залішне прасьвецкая, растлумачальная для савецкіх рэдактараў ды цэнзараў, ледзь ня з просьбай пра выбачэньне, што ня тым займаюся...

111

Ад пахаваньня даўгавечна-прававернага парторга прайшло блізу дваццаць гадоў, а чорны, неабношаны капялюш, адкрыта пастаўлены ў труне, у нагах таварыша, апошні раз апранутага па сьвяточнаму, стаяў, узвышаўся, каб разам з ім, калі закончыцца службова-сямейнае разьвітаньне, прымята накрыцца чырвоным векам і схавалася ў зямлі, застацца ў старых дрэвах гарадскіх «прэстыжных» могілкаў. І ў беспартыйнай памяці таксама.

111

«Город Вифлием, где по преданию родился Иисус Христос...» — гаворыць маскоўскі тэледыктар на былой савецкай мове, з навуковым «по преданию».

Прасьвітар пяцідзсятнікаў, выступаючы па радыё «Свабода», падмацоўваецца «навукай археалогіяй». Бо навіна — знойдзены ж парэшткі Ісусавага брата Якава, не папоўскія мошчы, а проста косьці, што галоўнае ў тым падмацунку.

Словам: “Веру, Госпадзе, дапамажы майму нявер’ю!”

Нехта з галоўных ідэолагаў з пацешнай прастатою аб’явіў, што праваслаўная царква замяніла цяпер у Беларусі камуністычную партыю. Гаварыў — нібы ня памятаючы, што сталася з той партыяй, якая так нядаўна і для яго была пануючай, незаменнай рэлігіяй...

111

Той, у Наваградку, з газетнай інфармацыі, што згвалтаваў і задушыў малую дзяўчынку, якая гуляла з санкамі на вельмі адпаведным, як яму здалося, месцы. Але міліцыя так хутка выйшла на ягоны сьлед, што застала злачынцу дома, калі ён мыўся, нібы вярнуўшыся з працы.

Зноў бачу тое стараннае ўмываньне...

111

З цікавасьцю чытаючы Пташукковы ўспаміны, згадваў, як мы з ім незадоўга да яго недарэчна-трагічнай сьмерці выпадкова сустрэліся каля гастраному і даўгавата ў гутарцы пастаялі, вядома ж, ня ведаючы, што гэта — апошні раз...

Падобна было ў мяне з Юрыем Захаранкам, на канферэнцыі ў ДOME культуры прадпрыемства «Сукно», у перапынку, калі ён зьдзівіў тым, што некалькі разоў, як гаварыў, ніяк ня мог мне дазваніцца. Аказалася — па былым нумары званіў. Выняў блакноцік і запісаў новы. Праз нейкі невялікі час яго схапілі, зьнішчылі. Такога падобнага да Грышкі Мелехава ў кінафільме, пра што я яму, маладому генеральчыку, сказаў яшчэ ўвосені 1996-га, калі мы пазнаёміліся.

Зноў ён успомніўся мне, у спалучэньні з перадрукаванай у «Народнай волі» 18.1.03 скарочанай гутаркі з Алкаевым, які аўтарытэтна /былы начальнік «Сизо»/ сьцьвярджае, што ёсьць відыёкасета, на якой Захаранка з *адсечанымі кісьцямі рук*... Прачытаўшы гэта, я адразу ўспомніў раструшчаныя рукі барда Віктара Хары, а пазьней неаднойчы падумвалася пра жывыя рукі з блакноцікам і аўтаручкай, а таксама і пра далейшы лёс таго блакноціка — і з маім прозьвішчам ды нумарам тэлефону...

...І старэйшая сястра Валодзі Караткевіча Наташа, пасля яе нядаўняй нечаканай сьмерці...

Упершыню мы ўбачыліся сібірскай сьнежнай, электрасьветлай ноччу ў сакавіку 1971-га, калі наш самалёт да Магнітагорску прызямліўся ў Чалябінску і Наталья Сымонаўна з мужам выйшлі на кароткую сустрэчу з Валодзем. Ён быў яшчэ пад астаткам вячэрняга настрою. «Гэта мой паважаны швагрусь, Іван Мікалаевіч, лётчык, а гэта мая тоўстая сястра!..» Такая рэкамендацыя групе сяброў-пісьменьнікаў. І такі адказ, таксама на роднай ды весела: «А гэта мой дурны брат!»

Ня помніцца, колькі часу прайшло да нашай наступнай сустрэчы, недзе ў палавіне 70-х. Адноўчы я пазваніў па-суседску Валодзю, а замест яго мне адчыніла... ну, нестарая жанчына. Твар знаёмы, а ўся... Яна заўважыла маю як-ніяк разгубленасьць, адказала на прывітаньне і амаль па-чалябінску засьмяялася, з жаночым гонарам за перамогу растлумачыла: «Гэта ж я так пахудзела!» Быў нават названы дзесятак ці цэлых два з нечым дзесяткі скінутых кілаграмаў.

Потым, ужо ня быўшы суседзямі, мы бачыліся як члены камісіі па творчай спадчыне яе і нашага брата. Талковую, вясёлую, гасьцінную.

У лістападзе 1995-га, на Валодзевым сьвяце ў Воршы, на прыёме пасля ўрачыстага вечару яна, спадарыня паважанага ўзросту, раптам здзівіла мяне — пайшла польку з пляменьніцай па старэйшым браце Валерыі, што загінуў у вайну, аршаначкай Ляляй, майстрам швейнай вытворчасці. Можна было падзівіцца той польцы — няхай сабе яна ішла нядоўга, але ж як!.. А потым у Наташы — ампутацыя нагі, бясконцае сядзеньне ў крэсьле-калясцы, пагроза для нагі другой. Я зрэдку пазвоньваў, і ніколі ў яе не было ныцьця, ледзь не вясёлая гутарка. Свае восемдесят адзначала па-хатняму, я віншаваў яе званком. А праз тры месяцы, хварэючы, прыйшлося зноў па тэлефоне выказваць спачуваньне яе меншай дачцы, Лене. Старэйшай, Надзі, не было, яна жыве ў Нямецчыне. Не было таксама ні кіяўлянкі Музы Сьняжко, якая хварэла, ні варшавяніна Фларыяна Няўважнага, які заняпаў яшчэ раней, — Валодзевы найбліжэйшыя сябры па шаўчэнкаўскім універсітэце. Даўнавата не было і ціхага Івана Мікалаевіча, да якога Наташу падзахавалі.

Здалёк, з бальніцы я ўявіў яе, бязногую пакутніцу, у труне, побач з ямай. І перш за ўсё міжволі прыгадаў тую аршанскую польку...

Яшчэ ў далёкім лістападзе 1971 году, у пісьме да мяне, Калесьнік, напярочыў, — з Волечкі Іпатавай атрымалася салідная гістарычная пісьменьніца. Проза яе — і «Вяшчун Гедзіміна», і «Альгердава дзіда», пасля раней прачытанай і пахваленай «Залатое жрыцы Ашвінаў» — добра чытаюцца. Не для пустой прыемнасці, але і з роздумам.

111

Ой, ляцела зязюленька
Ды сказала: «Ку-ку!»
Чакай мяне, матуленька,
Чакай хоць давеку!..

Гэта — ад сына ў далёкім ваенным паходзе.

А ў мяне яно — з далечы школьнага маленства, адтуль згадалася тое *сказала*...

111

Успамінаю ў Ахматавай, можа, і не зусім дакладна: «Из какого сора вырастают стихи». І хочацца дадаць: «А самі паэты?» Калі падумаць пра сябе. Асабліва ў начной адзіноце.

111

Ізноў бяда з паўторамі ў запісах. Чытаючы біблію ў перакладзе Сёмухі, над жывымі старонкамі «Кнігі Рут» здалося даўно запісаным тое, як мы з Караткевічам хацелі падсунуць часопісу «Беларусь» гэтую рэч, пераклаўшы яе, перавёўшы ў сучаснасьць, зьбеларушчыўшы імёны, прыдумаўшы маладога аўтара апавяданьня, з такім сімпатычным пачаткам: «Гэта было ў ячменнае жніво»... Аднак ня вытрымалі свайго сакрэту і сюрпрызу не зрабілі. А задума была мая, хоць і намнога старэйшага.

111

«Кнігазбораўскі» том Дамэйкі.

Чакаў, спадзяваўся, што ён раскажа, як перапісваў «Пана Тадэвуша» з нялёгкага аўтарскага рукапісу, які я ў 1957-м бачыў ва Ўроцлаве, напіша, як ён дапамагаў вялікаму сябру, назіраў, перажываў яго натхненне, а ён, замест таго, што ведае, бачыў, чуў адзін ва ўсім сьвеце, тлуміць мяне, чытача, эміграцкай палітыкай, архітэктурнымі дзівосамі Парыжу, мітусьнёй ды марнасьцю сьвецкіх прыёмаў!..

Чьлійскія гады і дзейнасьць, пра што чытаў у Вуйціка, перачытваць не захачелася. Прачытаў, часткова чытанае раней, зямляцкае, — з ціхай Вушай, ракою і маіх маленства і юнацтва, з родным або знаёмым навакольлем. Радаваўся стары бывалец, што над стрэхамі вясковых хатаў ужо ёсьць каміны, а вось словаў «Беларусь», «беларускае» — аніразу не сказана.

«З адной старэнькай пагаварыў даўжэй, яна мне пакланілася і сказала: «Я пана маленькага помню», а што пасья гаварыла, добра не зразу меў, і яна мяне ня лепш, бо праз узрушанасьць загаварыў з ёю па-іспанску.»

«Ён выбраў месцам свайго вечнага спачынку невялікі хваёвы лясок

на ўзгорку каля любімай вескі Норцавічы, населенай католікамі, працавітымі людзьмі што размаўляюць па-літвінску.»

А якія былі песні на сьвяце дажынкаў, якія Чачот «збіраў народныя песні» — няма нічога... Успамінаўся, вядома ж, другі яго сябар, выказваньне таго пра мову землякоў з высокай еўрапейскай трыбуны...

111

Буйным цветам мяне сустрэла каля зялёнай брамкі алыча. На чэрэшнях і вішнях цвет толькі намеціўся. Ноччу быў доўгачаканы дождж. І сьліва да раньня багата расцьвіла, хоць не на сонцы, а ў мокрым цяпле. Учора адразу, толькі выбраўшыся з машыны, пачуў зязюлю, а сёньня, выйшаўшы на ганак, прывітаў салаўя. Нават і божая кароўка ўчора, сонечным адвячоркам, шнуравала трухцікам па прыступцы ганку, на якім мы ўтраіх сядзелі. «Усё ажыло» — сказала жонка па праву гаспадыні, якая тут працавалася за тыдзень. Не адна, з дачкою.

111

Пазаўчора ў Менску, а сёньня ўжо тут, на дачы, чытаў «Аўтабіяграфічную прозу» Цьвятаевай. Успомнілася, як недзе калісьці чытаў, што Марына Іванаўна ў эміграцыі, у Празе і пасья, сябрвала і перапісвалася з Валянцінам Фёдаравічам Булгакавым. Я ж таксама... добра знаёмы, а можа і ў дружбе быў з ім, і перапісваўся, і двойчы сустракаўся ў Яснай Паляне, з-за чаго і з ёю, Цьвятаевай, адчулася нейкая блізкасьць душэўная, цяпло прыхільнасьці.

111

Сямейнае, сьвяточнае:

Бяз двух няпоўных месяцаў мне восемдзсят шэсьць, яму было ўчора сорок сем. Калі віншаваў яго раненька па тэлефоне, пакуль ня выйдзе на працу, само неяк сказалася : *сын*ок.

Лясное, не ў гушчары.

Наторкалі навокал соснаў ды бярозаў, за кампанію таксама гонкіх, адна ў адну... Некалькі дзён так бачылася.

111

Надрэчны, прылясны закутак, прыгожы восеньскі адвячорак. Я любавалася гэтым пазалетась. А цяпер, у сонечна-зялёным чэрвені, таксама адвячоркам, мой, у свой час апісаны, пейзаж пакрыўся рухомым, чорна-пярэстым статкам каровячага маладняку. Гладкія, вясёлыя цялухі на супрацьлеглым беразе ракі, адхонным, як у бродзе, спусьціліся на піцца, тоўпячыся мірна і задаволена смокчучы жывую, чыстую ваду. Адны, удосталь напіўшыся, а ўсё ж нібы й нехаця адыходзіліся зноў на траву, другія замянілі іх, і так памалу, няспешна ўсе напіліся і пачалі спакваля разбрыдацца на пашы.

І тут, можна сказаць, прыйшло і незвычайнае, лепш — нечаканае для

мяне, назіральніка з вышэйшага берагу пад маладымі дубамі. Каля статку, што варушыўся, на радчэйшым ускрайку яго пачалі прызямляцца буслы, — адзін, затым другі і трэці...

Успомнілася перадваенная загорская касавіца. Як яны, буслы, хадзілі каля касцоў, якія выпуджвалі з травы пахаваных ад небясьпекі жабаў, што сваімі падскокамі на пакошы дапамагалі буслам заўважаць іх.

Так ім, буслам, тут пачаў памагаць і не галодны, спатолены Нёманам статак. Што ж, няхай сабе, думалася ў спакойным замілаваньні ідыліяй, няхай... Ды вось адна з цялух, больш няўрымсьлівая, можа, якраз тая, што на падыходзе статку да вадапою адбілася была ад гурту ўбок, і пастухоў памочнік аўчар службовым брэхам заганяў яе да ўсіх, а яна ўцякала ад яго з падбрыкваньнем і задраным хвостом, цяпер знайшла сабе забаву іншую — пайшла ў наступ на аднаго з буслоў. Ён спачатку ня надта ўцякаў ад яе «ўрожкаў» сьпешна цябатай пехатою, а потым замахаў крыльлем і мусіў такі ўзьняцца і адляцець, каб неўзабаве зноў, далей ад гладкай дуроніцы прызямліцца... Ён жа на працы, у яго ж сям'я!..

111

Добра сьпяваецца ў адзіноце, самому сабе.

Каля сёмай гадзіны раніцы, на глухой лясной дарозе, крыху стаміўшыся, прысядаю на даўно знаёмым пяньку бярозавага вываратня. А тут, нібы сьпецыяльна падляцеўшы, зусім поблізу закукавала зязюля. І я таксама азваўся рэшткай былога голасу, засьпяваў адну з любімых, палтаўскіх:

Летіла зозуля через мою хату,
Сіла на каліні тай стала кувати.
Зозуле, зозуле, чого ж бо ти куеш,
Чи ти, зозуленько, мое горе чуеш?..

Малады, бязвыходны сум дзяўчыны, закаханай у сямейнага.

Козак мае жінку, тай діточок двое,
Тай діточок двое, чорняві обое.

Паўторы не запавольваюць песню, а ўзмацняюць яе:

Тай діточок двое, чорняві обое...
Краецься серденько на четверо мое.

Апошнія два радкі хвалююць найбольш, колькі б разоў я ні сьпяваў іх, пачуўшы песню на кактэбельскім узмор'і, ад украінак, пісьменьніцкіх жонак і дачок-падлеткаў, у жніўні 1949-га.

Сёньня гэтую песню мне нагадала, дзякуй ёй, зязюля наша. Песня

Ў мяне яшчэ не закончылася, а ўжо выклікала з даўняй памяці другія. Зноў убачыўся калодзеж на роднай сядзібе, вакол якога пара падзяўбсыці калуном ды прыбраць лішнюю наледзь, саснова чысценькае карыта, з якога празрыста сьцюдзёную ваду няспешна п'юць дзьве спраўныя кабыліцы, а я, юнак, ня ім жа, а сабе сьпяваю волжска-ямшчыцкую, таксама адну з любімых:

О барин добрый, скоро Святки,
А ей уже не быть моей, —
Богатый выбрал да постылый,
Ей не видать отрадных дней.

Тут ужо блізка да роднай «Рэчанькі», з яе чароўнай мелодыяй і заключнымі, глыбока паэтычнымі радкамі:

Як жа мне поўнай быць,
З беражкамі роўна пляць, —
Янка коніка паіў,
Маня ваду чэрпала...

Колькі вып'е разумны сябар конік, колькі можна начарпаць шчасыця двума вёдрамі!..

У маім, так сказаць, «хутаранскім» рэпертуары ёсьць і здаўна, са школы любімая «За мгiамi, за гурамi», туга паляка-выгнаньніка па родных мясьцінах, што так нагадваюць некаторыя нашы:

Na piaskach sosny drzemi№
I krzyie patrz№ w dal...
Ach, jak mi ciebie, ziemio,
Na tej obczyznie ial!..

111

Па маскоўскім тэлебачаньні — канцэрт, прысьвечаны Уладзіміру Мулявіну. Добры канцэрт, без удзелу модных безгалосых крыкуноў, сіламі па-сапраўднаму таленавітых сьпявачак і сьпевакоў, аднак жа нейкі, калі ня чыста рускі, дык нібы насыцярожаны палітычна. Толькі адзін з маладзейшых, «колокольню-барабанный» Г., ад каго я найменш спадзяваўся пачуць патрэбнае, вымавіў слова «белоруский» — адно за ўвесь гадзінны канцэрт!.. І жалю ў нас, і ў Маскве, і ў Менску многа, шчырага жалю па сапраўды заслужаным арганізатары і кіраўніку славурых «Песьняроў», ужо і помнік сьпешна рыхтуецца, аднак найменш, ды і зусім не гаворыцца пра яго высакародны прыклад любові рускага чалавека да беларускага слова і музыкі, да нашай багатай народнай творчасці, адкуль пачалася і вырасла яго сусьветная слава.

111

У апошняй «Літаратурной газете» добры артыкул пра Івана Яўсе-

енку, з выпадку яго шасьцідзесяцігоддзя. Прыемна ўспомнілася, як у 1982-м я вітаў ягоны дэбют запісам у «Сваіх старонках», у размовах з Верачкай Палтаран, якая першая прачытала аповесць «Крык коростеля», і з Гаўрылам Траяпольскім пры выпадковай сустрэчы на маскоўскай вуліцы, калі стары назваў свайго земляка-варонежца «хорошим парнем» ці то, здаецца, нават «хорошим мальчиком».

Праз дзесяць гадоў, на літаратурным зьездзе, дзе масквічам не ўдалася спроба далучыць да аднаго са сваіх пісьменьніцкіх саюзаў і нас, беларусаў, варонежскі паэт Уладзімір Гардзеяў, які помніцца прыемным хлапчынай, сказаў мне, што Яўсееў ведае пра мае адносіны да яго, хацеў бы пазнаёміцца, аднак яго пакуль што няма, ці нават наогул ня будзе ў Маскве, — ужо і ня памятаю, чаму мы не сустрэліся...

Як і з Траяпольскім, які не прыехаў з усёй дэлегацыяй, а «дабіраецца самастойна, за рулём свайго бывалага легкавіка». Таксама ж ня памятаю, чаму ён спазьніўся на той зьезд, ці яшчэ з Варонежу, ці ад дачкі-масквічкі, і сустрэча ў нас, на жаль, не адбылася. А была б яна, як пазьней аказалася, апошняй...

«Біма» свайго ён дараваў мне двойчы, другі раз у малафарматным выданьні, раскошна аформленым, І4.ІІ.84-га, «в знак дружбы, искренне и сердечно на добрую память». Тады мы ў маскоўскай гасьцініцы «Россия» пасьнедалі ўтрох, з Даніілам Граніным, па прапанове нашага старэйшага таварыша. Аднак гэта не была мая апошняя сустрэча з Гаўрыламі Мікалаевічам, бо быў жа яшчэ пісьменьніцкі зьезд у 1986-м, якога зноў ня памятаю ў гэтым сэнсе.

Такі старэчы сум.

Бо і з Яўсеевым, хутчэй за ўсё, сустрэчы не адбудзецца.

|||

Колькі маўчаньня ў самоце!..

І што ж я ўжо такое вымаўчу?..

|||

Раптам у памяці весела засьмяяўся Міхась Петрыкевіч, і падумалася, як гэта кожны з сяброў свой сьмех — яго энэргію, успышкі радасьці жыцьця – панёс у беззваротнае *кудысьці*.

|||

Днямі, шукаючы, што пачытаць, спыніўся на аднатомніку Беранжэ. Амаль адразу ад песьняў перайшоў да прозы, «Моя биография». Пасьля яе вярнуўся да песьняў ужо ня выбарачна, а падряд, ды з большым задавальненьнем. Тады — «Предисловие к сборнику 1833 года», прозу ня менш цікавую, зьмястоўную за біяграфію. А зьмест прадмовы невядомага мне аўтара, можа, і не зусім справядліва падумаўшы, што і гэты яшчэ стараецца, каб я ж хаця правільна па-сучаснаму, па-савецку (год

выданьня кнігі 1957) зразумеў французскага класіка, узяў чатырох-томнік «Яснополянских записок» Душана Макавіцкага, каб пацікавіцца, як да Беранжэ ставіўся Леў Мікалаевіч.

У гутарцы з блізкімі ён (кніга IV, старонка 45) сказаў пра любімага ім Гюго, а тады нібыта загадку загадаў: «Есть еще другой поэт французский, которого я люблю». І потым, калі ніхто з прысутных не ўгадаў, растлумачыў: «Беранжэ. За даровитость. Ничего безнравственного у него нет. Склад народный, благородный, нравственный и бодрый»

І больш ня трэба.

Бо і сам такое думаў, адчуваў, чытаючы.

І ніколі гэта ня позна — пазнаваць сапраўднае. Хоць і лепш было б пабагацець раней.

111

Прыдачына, падгалосак у хоры Цітовіча. Колькі б ня чуў яе — заўсёды захоплена... Пасьля ўрачыстага канцэрту, перад банкетам сутыкнуўся з ёю ў вясельым, расквечаным гурце сьпявачак, сказаў: «Ой, Валя, на вас не хапае слоў!...» І штосьці яшчэ. Другая, можа, і разгубілася б, а яна з прастадушным какецтвам шчасьліва замужняй спыталася: «А сама бабёнка як?..»

Рана ўстаўшы, у добрым настроі, нечакана згадалася гэта — і голас, і ўсьмешка — ажно з Ташкента, праз трыццаць сем гадоў...

111

«Сабака і на Бога брэша»

Ня проста прыказка, а сродак з народнай медыцыны. Ад незаслужана крыўднага абгавору.

111

Вялікае інтэрв'ю ў часопісе стракаціць ад скарачэньняў нецэнзуршчыны. Толькі першая літара і мудрае шматкроп'е. Ведаючы ўдзельнікаў гэтага пуставата-піжоністага дыялогу, думаецца, што праўка зроблена ў рэдакцыі.

А можа, яно яшчэ лепш было б — за кожным разам даваць у дужках: (лаянка), (лаянка), (лаянка)?.. І гэтак далей, пакуль аж зусім не агоркне.

Прапаную — і крыху няёмка: і ў самога часамі таксама «намёкі» бывалі, няшмат, а ўсё ж...

111

Пашэнціла сустрэцца з кнігай Гірша Смольяра «Мінскае гета». Напісаная яна ў Ізраілі, на ідыш, роднай мове аўтара, наш пераклад — з перакладу англійскага.

Іменна гета, перад усім яно — з жахлівым побытам, пькельным генацыдам і сьпецыфікай магчымага супраціўленьня — напісанае

найбольш змястоўна, у параўнаньні з партызанскай часткай кнігі. Пра нашу з Гіршам сумесную працу ў рэдакцыях падпольных выданняў ён чамусьці ня піша. А пра паездку на партызанскі парад у Менску, можна сказаць, паведамляе лішне стратэгічна:

«Партызанскія брыгады і атрады нашага Стаўбцоўскага міжрайцэнтру не былі ўлучаныя ў сьпіс удзельнікаў парадку. Прычыны: мы мусілі заставацца ў поўнай баявой гатоўнасьці на месцах, каб не дазволіць разьбітым войскам ворагу замаскавацца ў пушчы і перагрупавацца. Мы мусілі быць падтрымкай савецкіх войскаў, якія актыўна наступалі на ворага.

Тым ня меней нашаму партызанскаму міжрайцэнтру прапанавалася паслаць на парад двух партызанаў... Гэтымі двума сталі малады беларускі пісьменьнік Янка Брыль (служыў у польскай марской пяхоце, удзельнічаў у баях з нацыстамі на Балтыйскім моры, а пасля быў партызанскім сувязным) і Яфім Сталярэвіч».

Гэта адзін з падпольных псеўданімаў Смоляра.

А выглядала ўсё па-жыцьцёваму прасьцей. Немцаў у Налібоцкай пушчы ўжо не было, з Савецкай Арміяй мы сустрэліся 7 ліпеня. У раённы Мір, яшчэ раз, пасля чэрвеня 41-га, разбураны, наша брыгада ўвайшла праз чатыры дні. Яшчэ ў пушчы я быў прызначаны, па беспартыйнасьці, часова выконваючым абавязкі рэдактара газеты «Сьцяг свабоды», а як ды з чаго пачынаць – ня ведаў. Вырасьці падскочыць у Стоўбцы, параіцца са старэйшым таварышам, Смолярам, які меўся там рэдагаваць свой «Голас селяніна». А Гірш таксама быў яшчэ не гатовы да пераходу на «мірную» працу, Стоўбцы таксама моцна разбураныя. І мы пайшлі да першага сакратара райкому партыі Царука. Заікаста вясьцелы «дзядзя Валодзя», даверасьнёўскі пажыцьцёвы вязень польскіх турмаў, нядаўні камандзір нашага міжрайцэнтру, адказаў пасвойму проста: «А в-вы д-думаеце, х-хлопцы, што я в-ведаю б-больш за в-вас?..» І параіў пакуль што махнуць у Менск, на партызанскі парад. «П-паглядзіце, а п-потым і ап-пішаце!..»

У Менск мы дабраліся на спадарожным ваенным грузавіку, без лусты хлеба ці якой рублёўкі за душою, а там уведалі, што парад... адкладаецца на цэлых два дні... Бывалец Смоляр быў зусім не пажыдоўску сьціпла-бездапаможны, ня ведаў, куды нам ад голаду ткнуцца... З палестынскай далечы, у добрым доглядзе састарэлага ветэрана ды публіцыста, ён ня толькі вывеў мяне на барацьбу з нацыстамі з польскага Узьбярэжжа на прасторы Балтыкі, але, успамінаючы наша галоднае блэнданьне па вуліцах зруйнаванага Менску, — пажылы карантыш з доўгай рускай трохлінейкай і малады бамбіза з кароткім чэшскім карабінам — падаўся ў рамантыку:

«У самым цэнтры сталіцы, сярод руінаў пасьвіліся, паскубваючы пустазельле, партызанскія коні. Высока ў чыстае неба ўздымаўся дым партызанскіх вогнішчаў. А ў вялікіх закуродымленых катлах, што віселі над вогнішчамі на рагалінах, кіпела, сквірчэла, духмянілася партызанская ежа. (..) І мы з Янкам Брылём таксама, падпарадкоўваючыся ляс-

ным звычайам, прыселі да адной з такіх партызанскіх “кухняў”, у кампаніі зусім незнаёмых людзей, слухалі розныя гісторыі ды час ад часу запускалі лыжкі ў агульны кацёл...»

Ой, Гірш Давыдавіч! Ой, Гогаль!.. Або малодшы брат айца Льва Гарошкі, глухаваты калгасны ветфельчар Роня, Радзівон, адзін з сяброў майго юнацтва, які ў нашай загорскай хаце пад лёгкай чарачкай, рассалоджана захапляўся: «Запарожская Сеч, якую — памятаеш? — хораша апісваў Тарас Бульба...»

І з гэтым у нас са Смольярам было прасьцей. Пасьля чарговага галоднага начлегу, ня памятаю, дзе і як, ён асьмеліўся зайсьці да Пестрака, у адзін з пакойчыкаў старога драўлянага дому на ўскраіне, у які быў часова ды адзінока ўселены яго даўні сябар, што днямі вярнуўся.

Не зацягваючы ўступ, мой старэйшы раскрыўся нават нека сарамліва:

«Піліпе, дарагі, мы з Янкам вельмі хочам есьці!..»

Бало такое амерыканска-юнаўскае сала, скура якога сьмела пайшла б на падэшву. Яно ўваходзіла ў лімітны паёк Пестрака, ня проста члена Саюзу пісьменьнікаў, а дэпутата Вярхоўнага Савету СССР і начальніка рэспубліканскага Упраўленьня па справах мастацтваў. Быў яшчэ цэлы буханчык стандартнага хлеба і гарачы, салодкі чай!.. І быў вясэлы, таленавіта гаваркі Піліп, з якім і мне, дагэтуль незнаёмаму, было і проста, і утульна. А як яны многа і смачна сьмяяліся! Сябры па колішнім рэвалюцыйнаму падпольлі, па гродзенскай турме, па пісьменьніцкай працы ў даваенным Беластоку.

Такое ўдзячна ўспаміналася мне над старонкамі Гіршавай кнігі.

111

Сяджу на дачным ганку.

За кветкамі, за бульбаю, за лясною сыцяной — нечаканае ў канцы спякотнага дня — хмары, якія нібы толькі што зьявіліся. Нямнога іх і ня вельмі густыя ды шырокія ў прасторы, але з маланкамі і грымотай. Я — на канцэрце сьвежасьці.

Энергічны лівень наўскасяк. З перакатным торганьнем, бубненьнем, цьвёрдымі выбухамі грому. Маланкі зрэдку ды зьнянацку міргаюць, і я — міжволі — міргаю за імі.

Ужо на верандзе, за вялікімі шыбамі.

111

Раней усё я ёй званіў сяды-тады, ужо тым часам і шмат гадоў пасьля нашай турысцкай Іспаніі і Партугаліі, а перад Новым годам яна мяне апярэдзіла, і мы даволі доўга ды прыемна пагаварылі. А днямі пазваніла ўжо без сьвяточнай прычыны, ёй патрэбна была нашая ўзаемная шчырасць.

Расказала пра свае цяжкія бараўлянскія справы, пра змрочную навіну.

Зноў днямі да іх паступіла вялікая група «чарнобыльскіх» дзетак. Тысяча месцаў у інстытуце-бальніцы і — цеснавата. Для маленькіх, трох-чатырохгадовых пакутнікаў ды смяротнікаў трэба было знайсці палаты. А жанчыны, якія ляжалі, сядзелі, сноўдаліся ў тых палатах, узбунтаваліся: куды ж падзецца ім?..

Пры ўсім пры гэтым, ёй, адзінокай, ужо на палавіне шостага дзесятку, разумнай, мілай жанчыне, трэба амаль штодня рабіць па дзве-тры аперацыі, дый няпростых. І так з дня ў дзень, усё жыццё...

І быць яшчэ ветла-вясёлай.

Так і цяпер, ад будзённага, страшнага перайшла да сваёй найбольшай радасці — нядаўняга наведання мамы ў іхнім ці то мястэчку, ці то вялікай, доўгай вёсцы з касцёлам і царквой, з чыгуначнай станцыяй, куды так зручна прыезджаць электрычкай, з пакоўнай сумкай падарункаў. Маме ўжо неўзабаве восемдзесят, а яна ўсё такая ж нястомная. Жыве адна. Тата быў столяр, славуты ў навакольлі, дом у іх ладны, яшчэ як новы.

— Іду ад станцыі, а мая мамачка цёплай вадою з мылам мые веранду!..

Пасля вітанья — сьнеданьне.

— Засьцелем чысьценькай сурвэткай стол, заварым сьвежы чай...

— Возьмем па чарачцы, — у тон ёй дадаю.

— Ой, гэта не! У нас ня так.

— А бутэльнікі, казалі ж, таксама прывозіце.

І яна зноў гаворыць пра той «эквівалент», без якога самотнай бабулі ў вёсцы не пражыць. За ўсё ды ўсякае давай паўлітра...

Яны няспешна гамоняць або й маўчаць. як дома. Старэнкая мацісялянка, пажылая дачка-хірург. Сьветлае шчасьце роднасьці.

111

Па замежным радыё — незнаёмая песня. З тых, што сапраўдныя.

І журботна, можа, нават шчасліва падумалася, адчулася: колькі цудоўных песень розных народаў не давялося, не давядзецца пачуць!..

111

Сьвяткуецца дзевяностагоддзе кампазітара Анатоля Багатырова. Успамінаю, як добра гаварыў мне пра яго Рыгор Раманавіч Шырма. Відаць, ад яго я пачуў і такое. Калі Анатоль Васільевіч быў рэктарам кансерваторыі, яго аднойчы запрасілі ў ЦК партыі, дзе было аўтарытэтная сказана, што ўсё ў іх на працы, можна сказаць, і няблага, ды вось няма пакуль што партарганізацыі... А той у адказ, яшчэ па сваёй беспартыйнасьці:

— И хорошо! Склок меньше.

Яшчэ адно дастойнае імя — Іосіф Жыновіч. На пачатку «перабудовы», пасля сьмерці славутага цымбаліста, у «Літаратуры і мастацт-

ве» быў надрукаваны артыкул пра яго, з новымі «падрабязнасцямі» жыццяпісу, — сын кулака, тры гады ссылкі і не Жыдовіч, а са страху Жыновіч. Такое гладка забельвалася ва ўсім напісаным пра яго. І нідзе, наколькі ведаю, не запісана як у пачатку сорок дзвятага году, калі ішла падрыхтоўка да дэкады беларускай літаратуры і мастацтва «в столице нашей великой родины», сакратар ЦК КПБ па прапагандзе, прысланы з Масквы філосаф Іаўчук (сястра якога, казалі, у Маладзечне была сабе проста Ёўчык) не ўключыў у мастацкую частку дэкады аркестр цымбалістаў пад кіраўніцтвам Жыновіча. Калі той з'явіўся з пратэстам, філосаф-марксіст сказаў:

—Ну что там ваши цим-ба-лы!..

Тады наш каржакавата-рухавы, буйна-чупрыністы маэстра ўстаў.

—Товарищ Иовчук! Я пережил пять секретарей, вы — шестой!..

І пайшоў.

Так — у той час... У абодвух згаданых выпадках.

111

Як доўга я ня чуў, ня бачыў мора!..

Ды вось жа, нібы сёння, бачыцца юрмальскі зімовы пляж, ураньні зусім нешматлюдны.

На доўгім, пустым адрэзку яго насустрач мне ідзе жанчына. Выразна не куротніца, мясцовая, з гаспадарчаю сумкай, відаць, кудысьці на працу. Час ад часу яна спыняецца, дастае з сумкі кавалкі ды кавалачкі хлеба і шпурляе яго мітусьлівым, галаганістым чайкам.

Падумалася, што і яна калісьці была малою дзяўчынкай, і ў ёй вось абуджаецца тая далёкая ўцеха.

Паміж чайкамі моўчкі ўзьлятаюць і асядаюць дзьве вароны, таксама ж з правам на жыццё.

Калі мы разьмінуліся з жанчынай, чайкі падаліся за ёю, а дзьве вароны засталіся каля мяне, прывычна не баючыся. У дзюбе адной з іх была белая скарынка, завялікая, каб глынуць адразу, і кума раздумвала, то крыху стоячы, то ступаючы па краёчку водмелі, дзе тут ды як расправіцца са спажывай. Другая, меншая, выразна маладзейшая, аціралася пры ёй, наіўна спадзяючыся на пэўную долю ад удачы.

На пячаны, матава шэры, зьлёгка прысьнежаны пясок няспынна, лена накочваліся зусім прыземленыя хвалечкі. А вароны як быццам упершыню ўбачыліся мне прыгожымі ў сваёй чарнаце, ад дзюбы да хваста, з попельна шэрымі, удала выкраенымі ды ўштукаванымі плямамі. Можа, таму і прыгожымі, што ў надморскай ціхай яснасьці — ад нас да далёкадалёкага небакраю...

111

Гэта ўжо не ўспамін, а сённяшняе.

На ранішняй праходцы зрабіў круг, каб зайсьці ў гастронам «Юблейны» па хлеб, малако, тварог. Вугал вуліцаў Мельнікайтэ і Заслаўскай, паваротка да помніка «Яма». На тратуары каля павароткі

— незнаёмы чалавек, ужо немалады, без шапкі, з цяжкай дарожнай сумкай-чамаданам.

— Отец, — пачаў ён як быццам на прывітаньне. — Я там был. Что это?

Калі я сказаў чалавеку, што ў гады акупацыі фашысты і тут зьнішчалі жыдоў, ён паставіў свой груз каля ног і тройчы, спаважна, з дакладна поўным размахам ад плячука да плячука, тройчы перахрысьціўся шчопцямі, шэпчучы словы малітвы...

Звычайна, калі я зрэдку іду ў гастронам, дык па гадзінніку мяркую, колькі хвілінаў можна яшчэ каля помніка-ямы перадыхнуць, бо гэта лепш, чым з маімі нагамі, хоць і падпёршыся кійком, стаяць да роўна васьмі на ганку, перад зачыненымі дзьвярыма. Таму і цяпер я прывычна збочыў да нізкай, цёмна-чырвонай бетоннай, дэкаратыўнай абгароджы ўрачыста-сьцішнага кратару і з палёгкай прысеў.

Ідучы сюды я не азіраўся на чалавека, пакінутага на тратуары, па старэчай глухаватасьці ня чуў яго хады за мною, а ён амаль што разам падыйшоў і стаў перад спускам уніз, побач з прыцьмяна-бронзавым грэбнем сімвалічна намечаных скульптураў, якія нібыта цеснай чаргою стаяць, нібыта зверху сыходзяць уніз — на пагібель...

Тут бы мне і спытацца: хто ён, адкуль ды куды, а ў мяне, як бывала часамі падобнае, зноў нечага не хапіла — цікавасьці або патрэбы?.. Ну і ў яго таксама. Мы проста *сутыкнуліся роздумам пра адно*, ён моўчкі пастаяў, я пасядзеў і моўчкі разышліся, панёсны ў памяці кожны сваё...

111

Над саснова-бярозавым лесам на ўзгорках, над неаглядным шматлюдзем помнікаў у шырокай, з лагодным спадам даліне далекаватых прыгарадных могілкаў ужо ня *ёй* сьпявае сонечны, з белымі хмаркамі верасьнёвы блакіт...

Апошняе месца на роднай зямлі я аплаціў на дваіх рублямі, загадзя сабранымі з дзьвюх ветэранскіх пенсіяў ды з маіх, жабрацкіх сёньня, літаратурных заробкаў, так увайшоўшы ў незалежна-свабодны спакой на душы ад таго, што вось і ведаю, куды і да каго пайду. А ўжо *калі* ды *як* — нікому ж такога ведаць ня дадзена...

Нашыя дачка і ўнучка зьнялі з яшчэ лёгкай пясчанай магілкі прывялыя за тыдзень пахавальныя хрызантэмы замянілі іх сьвежымі астрамі, прывезенымі з наднеманскага лецішча, якія да свайго інсульту садзіла нястомна руплівая мама-бабуля, відаць, і блізка не падумаўшы, што гэта ж яны — для самое сябе...

